

Нігрєєва О. О., к. юрид. н., доцент

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
доцент кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права*

РОЛЬ СУДОВОГО ПРЕЦЕДЕНТУ У ПРАВІ УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Із підписання 27 червня 2014 р. Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, та її ратифікацією Україною 16 вересня 2014 р. наша держава взяла на себе подальші зобов'язання щодо поглиблення співпраці із ЄС у багатьох сферах життєдіяльності. Звісно, що ефективна взаємодія не можлива без створення для цього відповідного правового та економічного підґрунтя.

Якщо розглядати правовий аспект цього процесу, то, перш за все, мова йде про подальшу адаптацію українського законодавства до законодавства ЄС та у цілому приведення його у відповідність із нормами міжнародних угод, що ратифіковані країнами ЄС.

Базовим документом, що визначає механізм цього процесу, є Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, що була затверджена Законом України від 18 березня 2004 р. Як зазначено у розділі I цієї програми, метою адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу є досягнення відповідності правової системи України *acquis communautaire* з урахуванням критеріїв, що висуваються Європейським Союзом до держав, які мають намір вступити до нього. Під *acquis communautaire* чи *acquis* слід розуміти правову систему Європейського Союзу, яка включає акти законодавства Європейського Союзу (але не обмежується ними), прийняті в рамках Європейського співтовариства, Спільної зовнішньої політики та політики безпеки і співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ.

Важливим моментом програми є чітке визначення джерел *acquis communautaire*. До них у розділі II програми віднесено: первинне законодавство,

що містить договори про заснування та формування ЄС, та вторинне законодавство: директиви, регламенти, рішення, рекомендації або висновки, джерела права у формі міжнародної угоди, загальні принципи права Європейського співтовариства, рішення Європейського суду, спільні стратегії, дії та позиції у багатьох сферах політики та життєдіяльності союзу. Слід відзначити, що у доктрині європейського права наводиться дещо інший розподіл джерел права ЄС. Зокрема, європейське прецедентне право (рішення Європейського суду), загальні принципи права ЄС та міжнародні угоди відносять до так званих інших чи додаткових джерел права ЄС. Крім того, підписання Лісабонського договору 2007 р. також внесло певні зміни у застосування різних нормативних актів ЄС.

У будь-якому разі одним із важливих моментів адаптації українського законодавства до законодавства ЄС є сприйняття вітчизняною правовою системою декількох ключових характеристик права ЄС. Зокрема, це стосується ставлення до судового прецеденту як до джерела права, що, як відомо, ніколи не було властивим праву країн колишнього Радянського Союзу із його позитивістським ставленням до питань формування права та розумінням нормативно-правового акту як майже виключного джерела права у державі.

Країни континентальної Європи також належать до сім'ї романо-германського права, а отже, за загальним правилом, не визнають судові рішення як джерела правових норм. Однак зміни останніх десятиріч у європейському зовнішньополітичному векторі та зміцнення інтеграційних процесів у межах ЄС призвели до взаємного зближення правових сімей загального та континентального права. Зокрема, це відобразилося й на системі джерел прав у країнах обох типів.

Ось, наприклад, що зазначають італійські правники щодо тієї ролі, що її відіграють судові рішення у італійському праві: «... не можливо не визнавати також у нашій правовій системі креативної функції судової практики, щонайменше у тих сферах, де законодавець діє за допомогою загальних положень (чи еластичних норм). У такий спосіб він підказує, що саме інтерпретатор має

іноді уточнювати зміст правового припису, керуючись існуючими соціальними цінностями. Узагалі можна також сказати, що правова система – це не тільки сукупність норм, які мають формальну цінність закону, скоріше, це результат поєднання факторів, що завжди змінюється та у якому постійно переплітаються норми позитивного права та ті інтерпретації, що їм надають суб'єкти правозастосування. ... Також, можливо, є правдою і те, що закон (писаний) через свою природу прагне до надання переваг вимозі стабільності, у той час як судова практика часто є більш чутливою до вимоги змін» [1, р. 280].

Усе більший вплив на формування права ЄС, а через нього й права його держав-членів, справляють рішення Європейського суду справедливості. Як зазначають самі європейські вчені, «Європейський суд справедливості називають одним з основних акторів змінення формату Європейських співтовариств та Європейського Союзу. Через введення доктрин прямого ефекту, примату права ЄС, імпліцитних повноважень та прав людини він створив систему права, що є набагато більш радикальною, ніж хтось очікував у 1951 р.» [2, р. 67–68].

Значення тієї ролі, що її наразі відіграє Європейський суд справедливості у правовій системі ЄС, може бути яскраво продемонстровано на прикладі застосування доктрини права людини у країнах-членах ЄС. Коли національні суди спробували відкинути міркування суду щодо верховенства права ЄС над правом держав-членів, особливо з огляду на можливі колізії із конституційними гарантіями права людини, Суд справедливості прийняв концепцію захисту основних прав людини, яка була частиною конституційних традицій країн-учасниць, та перемістив її на рівень співтовариства. Тепер законодавство всього співтовариства може бути оскаржено у Європейському суді справедливості на предмет захисту прав людини [2, р. 68].

У контексті інтеграційних прагнень України стає очевидною необхідність зміни ставлення до можливості застосування судових прецедентів як джерел права також у нашій державі. Не зважаючи на офіційний підхід до заперечення правостворюючої функції судових рішень, деякі дослідники вважають інакше. Так, на погляд О. В. Добико, «судова практика, не будучи офіційним джерелом

права в Україні, водночас відіграє суттєво важливу роль у правовому регулюванні. У принципі прецедентами можна вважати роз'яснення Пленуму Верховного Суду України (оскільки так чи інакше суди загальної юрисдикції України орієнтуються на ці роз'яснення в правозастосовчій практиці), а також рішення Конституційного Суду України. Розглядаючи прецедент як можливе джерело українського права, його слід розглядати як безпосереднє джерело права, тобто належним чином оформлене положення, на яке можна посилалися при прийнятті юридично значущих рішень, а його дію – як вплив на процеси правотворчості та правозастосування, а також на формування юридичної практики в цілому» [3, с. 451].

Такий підхід є достатньо поширеним та зрозумілим, але наведені вище тези викликають запитання щодо того, що саме слід вважати джерелом права: окреме судове рішення (судовий прецедент), судову практику чи обидві категорії. На думку деяких спеціалістів, ці поняття не можна змішувати. Так, як зазначає Р. С. Притченко, «розуміння судової практики як єдності судової діяльності із відправлення правосуддя та особливого результату цієї діяльності сприймається логічно завершеним та методологічно вивіреном. ... судовою практикою можна вважати ту частину діяльності судових органів, що пов'язана із конкретизацією норм права, які застосовуються судом до обставин конкретної справи. З іншого боку, судова діяльність, що характеризується як судова практика, має місце у тому випадку, коли суд долає відсутність встановленої державою норми, яка дозволяє вирішити конкретний спір, тобто у випадку подолання «прогалини у праві» [4, с. 18–19].

На думку вченого, «результатом тієї судової діяльності, що характеризується нами як судова практика, є вироблення судом особливих правил (положень), що конкретизують правову норму або що дозволяють подолати прогалину у праві. Під правоположенням слід розуміти вироблене судом у процесі конкретизації чи подолання прогалини у праві правило застосування правових норм, що привносить новизну та прогрес у регулювання суспільних відносин» [4, с. 20].

Зазначені тези дозволяють зробити висновок про те, що автор не вважає судову практику статичним джерелом права, а скоріше розглядає її як процес, у результаті якого утворюються певні правила, які, однак, не є нормами права, а лише допоміжними засобами встановлення наявних правових норм та заміщення відсутніх.

Таким чином, підводячи підсумки доповіді, хотілося б підкреслити наступні тези:

1) поживалення процесу європейської інтеграції неминуче означатиме для України перегляд багатьох складових її правової системи. Це стосується системи джерел права та, зокрема, тієї ролі, що її відіграють судові рішення у процесі формування правових норм;

2) для права окремих країн Європи та права ЄС у цілому в останні роки властиве більш широке застосування судового прецеденту. Особливу роль у цьому процесі відіграє Європейський суд справедливості;

3) також в Україні поступово відбувається зміна у ставленні до рішень судових органів. Деякі вчені визнають правотворчий ефект окремих із них. Разом з тим присутня певна термінологічна невизначеність. Зокрема, подальших наукових досліджень потребує визначення судової практики. Слід надати чітку відповідь на запитання, чи є судові рішення джерелом правових норм та визначити умови його подальшого застосування.

Література:

1. Rordorf R. *Stare decisis: osservazioni sul valore del precedente giudiziario nell'ordinamento italiano* [Testo] / Renato Rordorf // Il Foro Italiano. – 2006. – Vol. 129. – № 9. – P. 279/280-285/286.
2. Ajevski M. *International Criminal Tribunal as Lawmakers – Challenging the Basic Assumptions of International Law* [Electronic Source] : PhD thesis; Central European University Collection / Marjan Ajevski. – 331 p. – Access mode: www.etd.ceu.hu/2011/ajevski_marjan.pdf (reference date: 07.03.2015) – Title from the screen.
3. Добико О. В. Адаптація української судової практики до прецедентного права ЄС [Текст] / О. В. Добико // Актуальні проблеми держави і права. – 2007. – Вип. 36. – С. 450 – 453.
4. Притченко Р. С. Сущностные характеристики судебной практики [Текст] / Р. С. Притченко // Вісник Одеського національного університету. Серія : Правознавство. – 2014. – Том 19. – Випуск 2 (23). – С.17–22.